

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ НАУКИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Стрімке реформування економічного й політичного ладу на пострадянському просторі, висока динаміка становлення нових форм державного та суспільного життя гостро потребують належного юридичного забезпечення, яке би базувалось на відповідній науково-теоретичній базі. Сьогодні ми є свідками кардинальних змін у бюджетній, податковій, валютній тощо сферах реалізації правових відносин. Ці зміни сприяли ясному розумінню необхідності переосмислення існуючих фінансово-правових явищ та вироблення, концептуального обґрунтування нових базових теоретичних положень фінансово-правової науки, які би стали основою фінансового права на нових етапах його розвитку, методологічним ключем у його дефінітивній ідентифікації як самостійної галузі права в системі права сучасної держави. Розвиток науки фінансового права на сучасному етапі супроводжується гострими науковими дискусіями стосовно визначення предмета та структури фінансового права, його окремих складових (підгалузей та інститутів), а також щодо можливих шляхів та варіантів подальшого становлення та розвитку. Поряд з існуючою полемікою у сучасній фінансово-правовій літературі спостерігається практично однаковість у розумінні і твердженні того факту, що фінансове право як галузь права зазнало змін, зумовлених насамперед об'єктивними факторами. Тому теоретичне осмислення нових фінансово-правових реалій, вироблення нових підходів до основних положень фінансового права спрямовано, перш за все, на адекватне застосування норм законодавства у практичній діяльності.

Мета дослідження. В даній статті із врахуванням багатоаспектності розвитку науки фінансового права та його поліфакторності ставиться за мету виявлення загальних особливостей, властивих науці фінансового права пострадянського періоду; окреслення об'єктивно зумовлених потребами і запитами соціально-правової дійсності пріоритетів подальшого її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості та пріоритети розвитку науки фінансового права на сучасному етапі зумовлені насамперед потребами і запитами соціальної дійсності, впливають із глибинних змін предмета і системи фінансового права. В Україні, як і цілому ряді інших пострадянських держав, закріплено принцип пріоритетності прав та інтересів людини як найвищої соціальної цінності [1]. Встановлений на конституційному рівні постулат базується на ліберально-індивідуалістичному праворозумінні, який має за основу визнання самоцінності індивіда як адресата дій та актів держави. Ліберально-індивідуалістичне праворозуміння як тип розуміння права є не просто пануючим у країнах розвинутої демократії чи орієнтиром для держав, що прагнуть до такого рівня самоорганізації суспільства. Це правова реальність, постулат, закріплений та забезпечений правовими нормами. Закріплення на найвищому правовому рівні такого типу розуміння права в Україні ставить

і нові орієнтири в подальшому розвитку правової науки в цілому та науки фінансового права зокрема.

Не зупиняючись на детальному аналізі цього принципу, ми зупинимось лише на тому аспекті його реалізації, що саме людина має стати центральним об'єктом правового регулювання, а її природні потреби у власному соціальному утвердженні, матеріальному і фінансовому достатку є основною складовою предмета науки фінансового права. Це спонукає науковців у своїх дослідженнях до переходу від об'єктивізації тлумачення фінансово-правових відносин до концентрації основної уваги на суб'єкті даних відносин (його інтересах, реальній здатності до реалізації цих інтересів). Ми не поодинокі у своїх переконаннях щодо встановлення наукою фінансового права такого пріоритету. На схожих позиціях стоїть, зокрема, С. В. Запольський, який, відзначаючи широкі правові можливості юридичних і фізичних осіб щодо захисту власних майнових прав у галузі фінансів та формування фінансово-правових відносин на «представницько-зобов'язуючій» юридичній основі, пропонує ввести у застосування наукою фінансового права таку категорію, як суб'єктивне фінансове право [2, 27]. У необхідності концентрації уваги наукою фінансового права на суб'єктивній стороні фінансово-правових відносин свідчать також тенденції збільшення кількості наукових робіт, присвячених дослідженню правового статусу громадянина як суб'єкта фінансово-правових відносин [3; 4]. Такі роботи є актуальними і у повній мірі затребуваними запитами соціальної практики.

Іншим пріоритетом науки фінансового права на сучасному етапі, що впливає із ліберально-індивідуалістичного типу розуміння права, є дослідження фінансово-правових відносин у їх взаємозв'язку із фундаментальними, константними основами соціальних явищ. Розвиток науки фінансового права з врахуванням даного пріоритету дозволить у більш повній мірі задовольнити потреби у забезпеченні підвищеної динамічності сучасних державних і юридичних інститутів, їх здатності швидко і адекватно реагувати на соціальні зміни, що відбуваються сьогодні у суспільстві. Реалізація даного пріоритету можлива при відмові від жорстких детерміністських схем у тлумаченні законмірностей соціальної дійсності. Як вказували вчені юристи-фінансисти радянського періоду, професори Ю. А. Ровінський, М. І. Піскотін, С. Д. Ципкін та інші, дослідження фінансово-правових інститутів повинно здійснюватись на основі принципу єдності теоретичної і практичної діяльності [5, 28]. Цілком погоджуючись із таким твердженням, зазначимо, що відображаючи практичну діяльність, теоретичне пізнання є частиною останньої, розвиває і змінює її. Аналітична, пізнавальна, по суті теоретична діяльність науковця — дослідника фінансово-правової дійсності, завжди має своєю іманентною метою сприяння підвищенню ефективності останньої за рахунок поглиблення знань про її природу, зміст і форму, розробці пропозицій щодо її удосконалення.

Визначаючи правову практику одночасно об'єктом наукового дослідження і споживачем науково-теоретичних розробок, відзначимо, що фінансово-правова наука не може зводитися тільки до чуттєвого споглядання, коментування фінансово-правової дійсності. У такому випадку неминуче відставання наукової док-

трини від постійно змінних реалій, орієнтованістю на сприйняття їх як даності, яка не підлягає критичному аналізу, а тим більше — удосконаленню. Аналізуючи зв'язок юриспруденції з практикою, досліджуючи в цьому контексті взаємодію фінансово-правової доктрини і фінансового законодавства, ми вважаємо, що очевидною є універсальність наукових розробок щодо політичних і правових ідей, які закладаються в основу концепції владного акта держави. Тому ми погоджуємося з думкою Ю. О. Крохіної, що доктрина фінансового права виконує завдання додаткового джерела галузі фінансового права. Вона компенсує лаконічність нормативних положень, забезпечуючи їх теоретичну повноту і юридичну визначеність, розкриваючи нормативний зміст фінансово-правових категорій [6, 41–43].

Серйозною проблемою науки фінансового права на сучасному етапі є та, що потреби існуючої практики трансформації суспільних (в тому числі — фінансово-правових) відносин, як правило, випереджають можливості сучасної вітчизняної фінансово-правової науки. Крім того, сучасне фінансове законодавство розробляється і затверджується головним чином на підставі політичної доцільності, часто — міжпартійного компромісу, а не на підставі науково обґрунтованих рекомендацій. Як показує аналіз практики реалізації розробок теорії фінансового права, політичні структури, які уповноважені створювати оптимальні умови для функціонування фінансової системи в конкретних економічних умовах залишають незатребуваними створені моделі. При спробах досягнення політичного компромісу, як зауважують В. С. Яричевський та В. В. Яричевський, проводяться різноманітні експерименти, в той час як обґрунтовані та теоретично доведені конструкції залишаються архівними цінностями [7, 71]. За такої ситуації, фінансово-правові акти не тільки не сприяють розвитку економіки, а навпаки, набувають деструктивного характеру.

Особливістю сучасного стану і розвитку науки фінансового права є процеси модифікації об'єкта і предмета науки фінансового права. Такі процеси, на нашу думку, є цілком природними, адже, як справедливо зазначає професор Н. І. Хімічева, наука фінансового права в даний період розвивається в тісному зв'язку із завданнями становлення нового фінансового права, покликаного регулювати суспільні фінансові відносини, які зазнали принципових змін [8, 17]. Не зупиняючись докладно на визначенні і характеристиці сутності об'єкта і предмета науки фінансового права (ця проблема сьогодні є надзвичайно актуальною в методологічному та практичному плані і заслуговує окремої уваги та детального аналізу) ми хотіли б зупинитися на деяких її аспектах. По-перше, визначаючи об'єкт науки фінансового права як фінансово-правову дійсність (або її частину) ми визнаємо його об'єктивним феноменом. Проте, об'єкт науки фінансового права містить і суб'єктивну складову, оскільки об'єктивна дійсність постає перед людським пізнанням не сама по собі, а у формі практичної людської діяльності. Як відзначав І. Х. Озеров, фінансово-правова дійсність, будучи об'єктивно злагодженою структурою, не є чимось зростаючим із самої себе, або чимось гармонічно побудованим у всіх своїх частинах. Це продукт роботи багатьох людей, що працювали в різний час і в різних напрямках [9, 18]. По-друге,

фінансово-правова дійсність як об'єктивний феномен теж не позбавлена суб'єктивної складової. Адже розвиток правового регулювання пов'язаний з прийняттям органами державної влади нормативно-правових актів і політичних і рішень. Тому, формуванню деяких правових механізмів, що існують сьогодні у фінансовому законодавстві, властивий суб'єктивний елемент, який, як вдало підмічено М. В. Карасьовою, є результатом політичного зіткнення, а потім і компромісу законодавчої і виконавчої влади, що впливають на виникнення, функціонування і припинення фінансово-правових відносин [10, 32].

Сучасний розвиток науки фінансового права стимулює розвиток і удосконалення її власного методологічного арсеналу. Трансформація методології фінансово-правової науки відбувається в єдиному ключі еволюції методології юридичного і соціального знання в цілому. Ми можемо приєднатися до висловленої в юридичній літературі думці, що процес трансформації методології юриспруденції відбувається в кілька етапів. Для кожного з цих етапів характерні власні риси, з яких хотілося б виділити такі основні: а) пошук об'єктивних основ для пояснення соціальної дійсності; б) концентрація методів пізнання на суб'єктивній, «людській» стороні суспільних відносин; в) формування переконання, що різні дослідницькі засоби повинні доповнювати, а не виключати один одного [11, 93 95; 12, 49 64].

Умовою реалізації визначених пріоритетів є, на нашу думку, концептуалізація сформульованих фінансово-правовою науковою доктриною методологічних підходів, наукових теорій. Очевидно, що суперечливі тенденції у правовому мисленні, науковий плюралізм, дискусії, що супроводжують сприйняття правової дійсності, є однією із закономірностей функціонування будь-якої правової науки, в тому числі — науки фінансового права. Дані фактори є також джерелом її руху, розвитку. Сьогодні в сучасній правовій науці досить мирно співіснує і успішно розвивається велика кількість за своєю методологією наукових теорій. При цьому жодна з них не визнається істиною в останній інстанції. Однак очевидним є й інше: фінансово-правову науку формують систематизовані, цілісні знання, що містять взаємопов'язані, взаємозумовлені поняття, які відображають як самі правові явища, так і системні зв'язки фінансово-правової дійсності. Тільки науково обґрунтована, «концептуально зріла» система понять дозволяє говорити про розвинену науку, що займає власне місце в системі юридичних наук. Проблема концептуалізації основних підходів у науці фінансового права пов'язана з розв'язанням таких її методологічних завдань, як відтворення природних, фундаментальних, константних основ фінансово-правових відносин, визначення ролі суб'єкта цих відносин, використання методів і методик, орієнтованих на відображення об'єктивних аспектів соціального середовища.

Проблема предмета та системи фінансового права є темою гострих дискусій фактично всіх останніх представницьких міжнародних наукових конференцій. Розв'язання ж даної проблеми сучасними дослідниками здійснюється, головним чином, виходячи з власного розуміння правової природи фінансових відносин. Зокрема, Д.В. Вінницький, відзначаючи суттєву зміну предмета і системи

фінансового права, доходить висновку, що зміна структури відносин, які є предметом правового регулювання, зумовлює трансформацію системи фінансового права. На підставі такого висновку автор пропонує розглядати фінансове право як комплексну галузь, єдність якої забезпечується особливими факторами, зумовленими необхідністю координації юридичних засобів, які використовуються для досягнення окремих завдань, покладених на галузі та інститути, що входять до її складу.

Щодо вказаного твердження відзначимо таке. З одного боку, спроба розглядати правову форму як певну специфічну систему юридичних засобів, що об'єднується на окремих ділянках правового регулювання у своєрідні механізми і режими та ефективно розв'язують соціально-економічні, правові, політичні, інші завдання, нам здається конструктивною. Такі позиції відомі сучасній правовій науці. Зокрема, вони знайшли своє відображення в інструменталістському підході і, як показав час, цілком виправдали себе, оскільки характеризують поняття і категорії, що позначають, насамперед, функціональну, прикладну сторону правової дійсності. З іншого боку, висновок про комплексність фінансового права робиться, як впливає з наведених автором аргументів, не на відмінності у правовій природі відносин, що становлять предмет фінансово-правового регулювання, а на підставі виявлених відмінностей у правових засобах, що реалізуються у процесі цього правового регулювання. Крім того, більшість наведених автором аргументів, що обґрунтовують комплексність фінансового права як галузі права, подані на підставі аналізу діючого законодавства. Неспроможність подібного підходу у визначенні сутності фінансово-правового явища очевидна: правова природа та структура галузі права визначається на підставі характеристики зовнішньої форми його вираження — законодавства. Такий підхід у науковому дослідженні є методологічно помилковим, однак, на жаль, досить часто має місце в науці фінансового права. На противагу висловленим у науці думкам про звуження предмета фінансового права, як результату соціально-економічних та правових змін, А. А. Нечай стверджує, що в результаті цих змін обсяг предмета даної галузі суттєво розширився. Обґрунтовується таке твердження тим, що нові соціально-економічні умови привели до появи нової ланки публічних фінансів, а саме — публічних фінансів суспільного (соціального) призначення [13, 65].

Методологічним орієнтиром у даних дослідженнях чітко і виразно виділений пріоритет пошуку і виявлення сутнісних характеристик фінансового права у проявах сутності та закономірностей явищ та процесів, які існують та зазнають змін у своєму існуванні у рамках економічної системи суспільства. Виділення у фінансовому праві публічних фінансів як його основи, визначення їх пріоритетної, визначальної ролі тим самим заперечує превалювання його форми — позитивного начала — положення, яке було і залишається одним з ключових у юридичному позитивізмі науки фінансового права.

Висновки. Таким чином, розвиток сучасної науки фінансового права є закономірним процесом, зумовленим, з одного боку, дією зовнішніх об'єктивно існуючих чинників, головними з яких є динамічні потреби і запити соціальної

дійсності, розвиток правової системи, необхідність у покращенні діяльності щодо розподілу, перерозподілу та використання загального суспільного доходу, зокрема — у формі публічних фінансів тощо, з іншого боку, цей розвиток зумовлений внутрішніми процесами, що мають місце в науці фінансового права, такими як теоретико-методологічний плюралізм, трансформація методологічного арсеналу тощо. Пріоритети розвитку науки фінансового права визначені, насамперед, соціально-правовою дійсністю і впливають із гострої необхідності адекватного відображення предмета і системи фінансового права.

Література

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. — К. : АТ «Книга», 1997. — (Законодавство України ; т. 10).
2. Запольский С. В. О предмете финансового права // Правоведение. — 2002. — № 5. — С. 27.
3. Винницький Д. В. Российское налоговое право: проблемы теории и практики / Д. В. Винницький. — С.Пб. : Юрид. центр Пресс, 2003. — 350 с.
4. Пепеляев С. Г. Гражданин как субъект финансово-правовых отношений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. Г. Пепеляев. — М., 1991. — 24 с.
5. Соколова Э. Д. Некоторые вопросы науки финансового права // Финансовое право. — 2003. № 3. — С. 28–31.
6. Крохина Ю. А. Доктрина как фактор оптимизации финансового законодательства // Финансово-правовая доктрина постсоциалистического государства. — Черновцы, 2003. — Вып. 1 : [Сб. науч. докл. и сообщ. по материалам междунар. науч. конф. 22–24 сент. 2003 г.]. — С. 41–43.
7. Яричевский В. С. Проблемы соотношения и взаимосвязи науки финансового права и финансовой науки в процессе становления национальной финансовой системы / В. С. Яричевский, В. В. Яричевский // Государство и право. — 2002. — № 4. — С. 71–75.
8. Химичева Н. И. Финансовое право: федеральные и региональные аспекты развития // Правоведение. — 2002. — № 5. — С. 17–21.
9. Озеров И. Х. О приемах изучения финансовой науки / И. Х. Озеров. — М. : Тип. И. Н. Кушнерёва, 1903. — 190 с.
10. Карасева М. В. Политическая обусловленность финансово-правового регулирования // Финансово-правовая доктрина постсоциалистического государства. — Черновцы, 2003. — Вып. 1 : [Сб. науч. докл. и сообщ. по материалам междунар. науч. конф. 22–24 сент. 2003 г.]. — С. 32.
11. Бабенко А. Н. Проблемы обоснования ценностных критериев в праве // Государство и право. — 2002. — № 12. — С. 93–95.
12. Графский В. Г. Интегральная (синтезированная) юриспруденция: актуальный и все еще незавершенный проект // Правоведение. — 2000. — № 2. — С. 49–64.
13. Нечай А. А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків : монографія / А. А. Нечай. — Чернівці : Рута, 2004. — 230 с.

Анотація

Хохуляк В. В. *Методологічні орієнтири науки фінансового права.* — Стаття.

У статті досліджуються особливості, властиві науці фінансового права пострадянського періоду; визначаються пріоритети її подальшого розвитку.

Ключові слова: фінансове право; наука фінансового права; методологія науки фінансового права.

Аннотация

Хохуляк В. В. *Методологические ориентиры науки финансового права.* — Статья.

В статье исследуются особенности, свойственные науке финансового права постсоветского периода; определены приоритеты ее дальнейшего развития.

Ключевые слова: финансовое право; наука финансового права; методология науки финансового права.

Summary

Pohuliak V. V. Methodological Reference-Points of Science of Financial Law. — Article.

In article the features peculiar to a science of the financial right of the Post-Soviet period are investigated; priorities of its further development are defined.

Keywords: the financial law; a science of the financial law; methodology of a science of the financial law.

УДК 351.822 (477)

Р. М. Сухий

СИСТЕМА ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. «Одна з функцій держави — визначення на певному часовому етапі цілей та завдань податково-бюджетної та грошово-кредитної політики» [7, 5]. Складовою частиною грошово-кредитної політики є валютна політика, що реалізується за допомогою валютного регулювання. На сьогодні можна констатувати, що існує суттєве втручання держави у сферу валютного регулювання. Наявність валютного регулювання та контролю з боку держави є об'єктивною економічною необхідністю, яка підтверджена багатим досвідом розвинутих світових держав. Як зазначає А. О. Селіванов, «ігнорування ролі держави щодо регулювання економіки призводить до глобальних кризових явищ у суспільстві» [8, 216]. В той же час, незважаючи на важливість валютного регулювання для економіки країни, законодавство України не встановлює чіткого переліку органів, відповідальних за здійснення валютного регулювання, що унеможливує здійснення валютного регулювання на належному рівні та перешкоджає досягненню встановлених цілей валютної політики.

Мета дослідження. Основною метою дослідження є визначення кола органів, що здійснюють валютне регулювання, встановлення їх валютно-правової компетенції та дослідження їх практичної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність порушеного питання засвідчується значною кількістю наукових праць, присвячених правовим засадам діяльності органів валютного регулювання, визначенню їх функцій, а також проблемам їх взаємодії, серед яких варто відмітити праці: О. А. Костюченка, Є. О. Алісова, Л. К. Воронової, Ю. В. Ващенко, Т. О. Чернадчука та В. К. Шкарупи. Тим не менш проблема визначення правових засад діяльності органів валютного регулювання, а також їх практичної взаємодії висвітлена не в повній мірі та потребує більш детального та ґрунтовного дослідження.

Основи організації та здійснення валютного регулювання та контролю, а також повноваження державних органів у сфері валютного регулювання та контролю визначені Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» (далі — Декрет) [14].